

Зіновій МАЛАНІЙ

НА ПЕРЕТИНІ ІМПЕРСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ПОКЛИКАНЬ: УЗАГАЛЬНЕНИЙ ПОРТРЕТ ГАБСБУРЗЬКОГО СЛУЖБОВЦЯ В ГАЛИЧИНІ (1848–1918)

Політичну історію габсбурзької Галичини в історіографії звично подають у вигляді оповіді про поступове заміщення централізованої “німецької” бюрократії місцевою адміністрацією. Після 1867 р. крайові еліти (передовсім польські) перейняли владу, що врешті похитнуло імперське панування, а водночас заклало підґрунтя управлінської системи міжвоєнної Польської держави¹. Поданий наратив, на наш погляд, залишає поза увагою важливу проблему: якою мірою галицькі службовці послуговувалися конструктом “габсбурзького бюрократа”, як саме імперські моделі влади, ритуали та звички закарбувалися в публічному просторі, тож головне завдання статті – на підставі аналізу спогадів, преси та публіцистики розглянути галицького службовця крізь призму впливів метрополії.

Наприкінці XVIII ст. завдяки реформам габсбурзьких правителів Марії Терезії та Йозефа II виключно професійна бюрократія перейняла на себе функції управління. Згідно з ідеями Йозефа фон Зонненфельса, ініціатора змін, новий тип службовця ґрунтувався на ідеї “*der Mann ohne Vorurtheil*” – людини без упереджень, відданої професії, що добровільно служила державі як найвищому засобу досягнення блага для громадян². Йозеф II вимагав від кожного посадовця скрупульозного слідування певним засадам: покірність розпорядженням влади, формалізоване дотримання законності та канцелярської мови поєднувалося з вірною службою на користь правителя³.

Закладені підвалини управління були остаточно встановлені Францом Йозефом під час конституційних перетворень 60-х рр. XIX ст., що означало укріплення одноособової відповідальності, патерналістської опіки над підданими, надпартійності й наднаціональності службовця⁴. Популярна манера імператора урядувати

¹ Наприклад, див. показову узагальнювальну працю: *Kozyra W.* *Polityka administracyjna Ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939* / W. Kozyra. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 2009. – 680 s.

² *Vushko I.* *The Politics of Cultural Retreat: Imperial Bureaucracy in Austrian Galicia, 1772–1867* / I. Vushko. – New Haven: Yale University Press, 2015. – P. 27.

³ *Ibidem.* – P. 27–28.

⁴ *Hanisch E.* *Der lange Schatten des Staates: Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert* / E. Hanisch. – Wien: Ueberreuter, 1994. – S. 222.

на досить розмитій границі абсолютистських прийомів та поваги до власноруч дарованих конституційних актів окреслила зразок для наслідування⁵.

Із середини XIX ст. політику центральної влади в Галичині провадив намісник. Згідно із законодавством, намісник (офіційно нім. Statthalter, пол. namiestnik) поєднував функції репрезентації монарха та провадив політичну адміністрацію краю⁶. Намісник ніс персональну відповідальність за дії влади та ситуацію в провінції, зокрема у внутрішніх справах, поліції, релігії та освіті, торгівлі та промисловості, культурі, а у випадку шкоди публічним інтересам і в усіх інших сферах управління⁷.

Як особистий представник монарха намісник тішився значним авторитетом та сподіваннями місцевого суспільства. Наприклад, в уявленнях руських жителів він аж ніяк не повинен був обмежуватися механічним виконанням безпосередніх функцій, а, цілком у дусі Франца Йозефа, відігравати роль третейського судді в міжнаціональних суперечках, гарантувати дотримання рівноправності, справедливості серед громадян, захищати державні інтереси, щоб, як зазначили в одній газеті, “удовлетворити желаніям русских жителей, чтобы сделать возможным мирное сожитіе всех народностей Галиции”⁸. Тривалий час взірцями були Агенор Голуховський та Міхал Бобжинський. Перший уособлював працю на благо краю, а не персональної кар’єри, контроль за справами в провінції, сміливо брав на себе відповідальність при одночасному надполітичному становищі виконавця волі монарха, а М. Бобжинського хвалили за одноособову відповідальність, охорону порядку, виховання в місцевих мешканців піетету до букви закону, бо “у руках уряду – суспільство пластилін”⁹. Про іншого очільника провінції, Анджєя Потоцького

⁵ Kurtzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie / S. Kurtzeba. – Lwów: Księgarnia Polska Bernarda Połonieckiego, Gebethner i Wolff, 1920. – Т. 4. – Cz. 2. – S. 223; *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / К. Левицький. – Львів: Друкарня ОО. Василян, 1926. – С. 280.

⁶ Verordnung der Minister des Innern, der Justiz und der Finanzen, womit die Allerhöchsten Entschliebungen über die Einrichtung und Amtswirksamkeit der Bezirksämter, Kreisbehörden und Statthaltereien, über die Einrichtung der Gerichtsstellen und das Schema der systemisirten Gehalte und Diäten-Classen, sowie über die Ausführung der Organisation für die Kronländer Oesterreich ob und unter der Enns, Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien und Lodomerien mit Krakau, Bukowina, Salzburg, Tirol mit Vorarlberg, Steiermark, Kärnthen, Krain, Görz, Gradiska und Istrien mit Triest, Dalmatien, Kroatien und Slawonien, Siebenbürgen, die serbische Wojwodschaft mit dem Banate kundgemacht werden // Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. – 1853. – 25. Jänner. – S. 92.

⁷ Ibidem. – S. 91, 99.

⁸ Цит. за: *Мудрий М.* Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849–1914) / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 94.

⁹ *Łoziński B.* Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich, 1846–1859 / B. Łoziński. – Lwów: H. Altenberg, 1901. – S. 3, 60, 109, 110; *Lazuga W.* Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna / W. Lazuga. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982. – S. 136.

поширилися чутки, які вказували на його обширні неформальні повноваження: “Він явно говорив, що цей [імперський] уряд не має права йому наказувати”¹⁰.

У схожому дусі дописувач до часопису “Діло” охарактеризував публічний статус повітового старости: “Де-інде министрам не роблять таких овацій, як у нас ц. к. Старостам”¹¹. Сучасник тих подій, історик права Станіслав Куртцеба, описав владні манери очільника повіту: “Староста сам особисто залишився відповідальним за всю діяльність староства, підкорявся намісникові, очевидно, межі їхніх [старостів] повноважень могли розширюватися, бо мусили точно збігатися з напрямком, який обрало намісництво”¹².

Особливе значення мала церемонія аудієнції, яка зміцнювала персональний характер влади та освячувала символічний зв’язок начальника та підданого. Майбутній міністр у справах Галичини, молодий Казімеж Хлендовський, старанно готувався до першої аудієнції в намісника А. Голуховського: “Представлення себе Голуховському для молодої людини, яка вступала на урядову службу, не було жартом; гр. Агенор був надзвичайно суворим начальником, цілий край тремтів перед ним, міг би йому не сподобатися і вся кар’єра пропала”. Візит до високопосадовця мав чіткий ритуал: “Чи до Ексцеленції?” – цим запитанням в передпокої починалася вся церемонія. Після реєстрації треба було терпляче очікувати на прийом, а тим часом панувала емоційна напруга “зайнятих власними справами та результатом аудієнції” відвідувачів. В кульмінації процесії з’явився сам намісник, “подивився на мене [К. Хлендовського] симпатично і енергійним, але лагідним тоном сказав: “Сподобалася мені твоя кваліфікація...”¹³. Олександр Барвінський, відомий політик, а за фахом учитель, згадував, як клопотався про переїзд до Львова: “Представивши в кількох словах мою справу, віддалився я, не сподіваючися тут піддержки моєї просьби. Однак намісник Ф. Залеський, як я вже вгорі зазначив, впевнився вже був про безосновність роблених мені закидів і тим способом несправедливо мені заподіяної кривди, довів до користного рішення моєї справи...”¹⁴.

Не менш важливим публічним виявом були службові інспекції. Спочатку на черговій залізничній станції споруджували тріумфальну арку (“чотири стовпи, оббити шульками зь кукурудзы отъ долины до горы”), а далі урочиста делегація місцевої влади, духовенства, шляхти та селян зустрічала достойного гостя: “Витаємо радо и сердечно Вашу Ексцеленцію въ нашомъ повѣтѣ”. Після відпочинку намісник відвідував святкову літургію, згодом побіжно перевіряв діяльність місцевої адміністрації. Наступний крок посадовця полягав у “царській” церемонії вислуховування петицій та скарг. До прикладу, депутація селян із Чортківського повіту звернулась до репрезентанта імператора: “П. намѣстнику! Просимо Васъ

¹⁰ Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський Цісарські намісники Галичини, 1903–1913 / М. Демкович-Добрянський. – Рим, 1987. – С. 11.

¹¹ Старосту коломийского п. Кучковского // Дѣло. – 1889. – 28 січня.

¹² Kurtzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie... – S. 230.

¹³ Chłedowski K. Pamiętniki. Galicja 1843–1880 / K. Chłedowski. – Wrocław: Wydaw. Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1951. – T. 1. – S. 137–139.

¹⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя / О. Барвінський. – Київ: Смолоскип, 2004. – С. 396.

представити Найяснѣйшому Панови, що у насъ крайна бѣдность”. Цікаво, що попри певну настороженість стосовно “польських” жестів можновладця, у руській пресі однозначно підкреслювали поважність та навіть сакральність постаті намісника: в Городенці “минає другій часъ означений, а п. намѣстника якъ нема, такъ и нема. Народъ рожного стану ходивъ коло тріумфальной брамы и дзвонивъ зубами, а прецѣ нѣкто, хочъ не одинъ мавъ и колька миль до дому, не рушився зъ мѣсця, але тупкаючи ногами, бажавъ побачити особу п. Намѣстника”¹⁵.

Суспільний престиж службовця підкріплювався високими вимогами до нього. Згідно з Законом Крайової служби 1866 р., зазначалося, що “всі урядники повинно чинити згідно приписів і вищих положень, виконувати доступні справи та діяльність швидко, на підставі свого найкращого знання; повинні вести цілком моральне життя і нічого такого не робити, щоб довіру до них і їхній повазі зашкодити могло”¹⁶. Пилип Свистун, руський історик та політик, радив переймати “німецькі” професійні якості – чесність, справедливість та любов до людини¹⁷. Дрібний урядовець Бенедикт Грегорович у спогадах акцентував нащадкам на головних принципах успішної кар’єри – систематичності, пильності, сумлінності та ощадності¹⁸.

Схематично життя службовця можна розглянути у вигляді тріади “матура-посада-сім’я”. Перша складова означала здобуття необхідної освіти. У гімназії учні вперше ознайомлювалися з основними засадами майбутньої служби, навчалися дисципліні, виконанню поставлених завдань та манерам спілкування¹⁹. З іншого боку, за спостереженням історика, вихованця тієї школи, Францішека Буяка, “та система виховала в нашому суспільстві велику кількість індивідів, не здатних до самостійного життя, пасивних бюрократичних фігур, ласих на “пенсійки”, людей без волі, без крихти життєвої сили, при тім без характеру, готовності до недбалства та інших зловживань, щоб лиш собі товариських стосунків не псувати і “авансу” не зашкодити”²⁰. Гімназійна викладачка Стефанія Семполовська різко засудила освітню систему за виховання світоглядно обмежених юнаків, які не готуються служити краю. У 1902 р. на випускному іспиті в одній з гімназій абітурієнта запитали про найважливішу подію 1830 р. Відповідь учня була достойною: “У 1830 р. народився Найясніший Пан...”²¹.

Наступним кроком було отримати “добру посаду”. Мемуари Бенедикта Грегоровіча відобразили класичний зразок долі дрібного службовця – підйом ієрархією

¹⁵ Зъ подорожи п. Намѣстника // Дѣло. – 1883. – 17 листопада.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України, м Львів. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 542. – Арк. 5.

¹⁷ Ф.И.С. [Свистун Ф.] Що то есть украинофильство? / Ф.И.С. – Львов: Издательство имени Михаила Качковского, 1912. – С. 87.

¹⁸ Gregorowicz B. Pamietnik / B. Gregorowicz // Pamietniki Urzednikow Galicyjskich. – Kraków: Wydawn. Liter., 1978. – S. 86, 263.

¹⁹ Śliwa L. Gimnazja galicyjskie w procesie kształtowania się inteligencji polskiej / L. Śliwa // Galicja i jej dziedzictwo, 1995. – T. 3. – S. 166.

²⁰ Bujak F. Galicya / F. Bujak. – Lwów: Księgarnia H. Altenberga, 1908. – T. 1. – S. 190.

²¹ Sempołowska S. Niedola młodzieży w szkole galicyjskiej: (kilka słów o narodowej szkole w Galicyi) / S. Sempołowska. – Kraków: Nakładem administracyi Naprzodu, 1906. – S. 8–9.

від злиднів та зневаги до стабільної “посади як мети життя” й привабливої пенсії²². У центрі уваги Юзефа Добошинського техніка кар’єрного підвищення, що визначала його матеріальне й суспільне становище²³. Драматична історія самопожертви О. Барвінського, який після смерті дружини “опинився тепер у вельми сумнім і труднім положеню. Треба було опікуватися дрібними сиротятами (син Володимир мав тоді 5 з половиною року, донька Ольга 3 роки), сповняти важкі шкільні обов’язки а крім того заробляти ще поза тим приватними лекціями, щоби видобутися з трудного материяльного положеня спричиненого моїм нещастем”²⁴.

Для службовців у сімейному чи товариському колі існували чіткі норми поведінки. К. Хлендовський розповів про традицію, відповідно до якої керівники запрошували підлеглих на бали, де, попри проголошені неформальні стосунки, і далі усі дотримувалися службової ієрархії²⁵. Окремі гості приходили в парадній уніформі, а деяких переконували, що не личить “так опускатися та занедбано одягатися”²⁶. Також урядовцям радили уникати “французько-аристократичного” марнотратного стилю господарювання, а виховувати доньок у “німецькому” дусі хазяйновитості та ощадності, бо така “дівчина то ідеал дружини урядника”²⁷.

Образ галицького службовця не був однозначним. Із одного боку, від останньої чверті XVIII ст. діяв конструкт “імперського бюрократа” – об’єктивного та слухняного виконавця волі монарха та закону. З іншого, у провінції традиційно бачили в ньому захисника інтересів місцевої громади – “національного” урядовця. Роль сильного управлінця, який по-патерналістському піклується про власних підданих, орієнтувалася на Франца Йозефа і була поширена на нижчих рівнях. В уявленнях галицького суспільства намісник та староста наділялися великим авторитетом, як переконливо засвідчили ритуали аудієнції та службової інспекції, а від дрібніших службовців очікували дотримання бюргерських стандартів. Здобути належну освіту, зайняти зручну посаду та відпочивати у правильний спосіб – так функціонував стиль життя службовця, що на масовому рівні закарбувалося в дещо іронічному описі: “гладкий, вміло доглянутий пан, що завше вміє віднайти потрібне, добре висловитися, знає різноманітні чудові форми, приписи статутів, довершеністю форми компенсує відсутність чи недостатність змісту, а часто й пустоту душі, пан, ідеал якого урядова кар’єра та державна пенсія”²⁸.

²² *Homola I.* Wstęp / I. Homola // *Pamiętniki Urzędników Galicyjskich...* – S. 20–22.

²³ *Doboszynski J.* Pamiętnik / J. Doboszynski // *Pamiętniki Urzędników Galicyjskich...* – S. 407.

²⁴ *Барвінський О.* Спомини з мого життя... – С. 255.

²⁵ *Chłedowski K.* Pamiętniki. Galicja 1843–1880... – S. 263.

²⁶ *Барвінський О.* Спомини з мого життя... – С. 47.

²⁷ *Lityński L.* Odrodzenie ekonomiczne Galicyi / L. Lityński. – Lwów: Nakł. Autora, 1902. – S. 28–29.

²⁸ Цит. за: *Śliwa L.* Gimnazja galicyjskie w procesie kształtowania się inteligencji polskiej... – S. 166.

Зіновій Маланій. На перетині імперської ідентичності та національних покликань: узагальнений портрет габсбурзького службовця в Галичині (1848–1918).

Розглянуто суспільний статус габсбурзьких службовців в Галичині (1848–1918). Проаналізовано основні засади функціонування класу імперських службовців у публічному просторі провінції, окреслено реформи центральної влади. В цілому виокремлено “дискурс” галицького службовця – вірного слуги імператора й закону та водночас прибічника місцевої національності й інтересів краю. Особливу увагу приділено “персональному” стилю врядування в Галичині, значенню владних ритуалів (аудієнція і службова інспекція) та бюргерському етосу поведінки службовців в уявленні провінційного суспільства.

Ключові слова: службовці, Галичина, імперія, націоналізм, Франц Йозеф, бюргерський етос, намісник, аудієнція, службова інспекція.

Zinovii Malanii. Between the imperial identity and national vocation: a generalized image of the Habsburg state official in Galicia (1848–1918)

The article deals with the problem of the social status of the Habsburg state officials in Galicia in the time of 1848–1918. The author analyzes the main key-points of the imperial-class officials functions in the public space of the province, central government reforms are outlined. The “discourse” of the Galician official – a faithful servant of the Emperor, and a supporter of his local nationality and interests, is singled out. Special attention is given to the problem of the “personal” style of state policy in Galicia, to the importance of the “governing ritual” (audience and office inspection), and to the bourgeois ethos of officials behavior in the perception of provincial society.

Keywords: state officials, Galicia, Empire, nationalism, Franz Joseph, bourgeois ethos, governor, audience, office inspection.